

Aristotelova teorija etičke sredine

Vincetić, Josip

Undergraduate thesis / Završni rad

2016

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:142:419382>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-12-29**

FILOZOFSKI FAKULTET
SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU

Repository / Repozitorij:

[FFOS-repository - Repository of the Faculty of Humanities and Social Sciences Osijek](#)

Sveučilište J.J. Strossmayera u Osijeku

Filozofski fakultet

Odsjek za filozofiju

Josip Vincetić

Aristotelova teorija etičke sredine

Završni rad

Mentor izv.prof.dr.sc. Željko Senković

Osijek, 2016. godina

Sadržaj:

1. Uvod.....	2
2. Općenito o vrlini	3
3. Sredina	5
4. Odnos pojedinca i polisa te odgoj mladih	6
3.1 Pojedinac – polis	6
3.2 Mladi i odgoj	6
5. Odredba Hexisa i Prohairesisa	8
4.1 Hexis	8
4.2 Prohairesis	8
6. Pojedine moralne vrline	10
5.1 Pravednost.....	10
5.2 Prijateljstvo	12
5.3 Hrabrost.....	14
7. Zaključno	16
8. Popis referenci	17

Aristotelova teorija etičke sredine

Sažetak:

Ovim ćemo radom proučiti temeljne sastavnice Aristotelove etike, primarno se bazirajući na *Nikomahovoj Etici*. Nakon izlaganja općenitih pretpostavki o vrlini te sredini kao ključnom pojmu ovog etičkog nauka, posvetit ćemo se nekim bitnim elementima za razumijevanje ove kompleksne cjeline, kao što su Aristotelova razmatranja o odnosu između pojedinca i *polisa*, odgoja mladih te pojmovi *hexis* i *prohairesis*. Naposljetku ćemo iznijeti neke pojedinačne moralne vrline (pravdnost, prijateljstvo i hrabrost) te u zaključnom dijelu sažeto izložiti sve prethodno rečeno. U izlaganju ćemo se poslužiti, uz samu *Nikomahovu Etiku*, i s nekoliko djela sekundarne literature koja se bave ovom problematikom. Zbog kompleksnosti tematike i ograničenog prostora, nećemo biti u mogućnosti obraditi svaku od pojedinačnih moralnih vrline: veći će naglasak biti stavljen na razumijevanje određenih ključnih pojmova te ćemo se pojedinačnih moralnih vrline dotaknuti samo u obrisu.

Ključne riječi:

- 1) Etika
- 2) Sredina
- 3) Moralne Vrline
- 4) Polis
- 5) Hexis
- 6) Prohairesis
- 7) Pravednost
- 8) Prijateljstvo
- 9) Hrabrost

1. Uvod

Aristotelu se, kako doznajemo od Ivana Tadića¹, obično pripisuju četiri djela s područja etike i to: *Nikomahova etika*, *Eudemova etika*, *Velika etika* i *O vrlinama i porocima*. Ovaj će se rad primarno bazirati na *Nikomahovoj Etici* i to iz razloga jer se navedeno djelo smatra autentičnim te je bolje poznato od ostalih navedenih djela. *Nikomahova Etika* daje nam smjernice za postizanjem dobrog, valjanog života, traga za odgovorom na pitanje što je sreća i što to zapravo znači biti sretan. Za Aristotela je sreća, kako god se do nje dolazilo, nešto uzvišeno i božansko jer, kako kaže:

“...svrha kreposti čini se nečim najboljim, božanskim i blaženim”².

Aristotel u ovom, jednom od ključnih djela povijesti etike, iznosi “pretpostavke o naravi, cilju i metodama etike”³ koje su aktualne kako u njegovom, tako u svakom, pa i našem vremenu. Zbog kompleksnosti problematike i nedostatka prostora, u ovom ćemo radu iznijeti samo neke općenite pretpostavke: nakon općenitog izlaganja o vrlini, posvetit ćemo se pojmu sredine, ključnom za razumijevanje kompletnog Aristotelovog etičkog nauka. Reći ćemo ponešto o odnosu pojedinca i polisa te odgoju mladih koji igra ključnu ulogu u izgradnji moralnih, valjanih ljudi. Nakon toga, reći ćemo koju riječ o ključnim pojmovima za shvaćanje ove kompleksne cjeline, konkretno govoreći, o *hexisu* i *prohairesisu*. Konačno, izložiti ćemo neke od pojedinačnih moralnih vrlina te time zaključiti svoje izlaganje.

¹ Tadić, I. (2003). Ogled o Aristotelovoj etici (I.). *Crkva u svijetu : Crkva u svijetu*, Vol. 38 No. 3, 336.

² *EN*, I, 9, 1099 b 16-18.

³ Senković, Ž. (2011). *Aristotelova Etika*. Osijek: Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera U osijeku, Filozofski fakultet.

2. Općenito o vrlini

Izražena kao sredina, moralna vrлина nipošto ne smije biti shvaćena kao puka osrednjost, već najbolji mogući izbor u konkretnoj situaciji, savršeni smjer balansirani između dviju krajnosti. Bitno je donijeti ispravnu odluku u danoj situaciji i to pod vodstvom logosnosti ljudske duše imajući u vidu svrhu (*telos*) ljudskog djelovanja koji na kraju i jest – postizanje vrline. Miloš Đurić, kako saznajemo od Željka Senkovića u njegovoj knjizi *Aristotelova Etika*⁴, ovom etičkom učenju pripisuje četiri ključne karakteristike. To su realizam, racionalizam, imanentizam i energizam. Krenimo redom: Aristotelova je etika prožeta duhom realizma utoliko što odbacuje postojanje općeg van pojedinačnog (i time se stavlja nasuprot Platonovu učenju). Ovozemaljska zbilja i ideje uzete su zajedno te se samim time ističu vrijednosti ovogsvjetskog života kao jedinog. Dalje, racionalna je jer se, kako kaže Senković:

“...zasniva kako na biologijskom iskustvu, tako i na istančanim zapažanjima iz područja tadašnje moralne prakse”⁵.

Ono razumsko prožima se s onim iskustvenim te se traže dokazi za iskustvene činjenice proučavajući 'prosječnog čovjeka'. Treće: karakteristika imanentizma vidljiva je u vjerovanju kako postizanje sreće ovisi o čovjeku samom i ničemu/nikomu drugomu. Čovjek ima mogućnost postići vrlinu te o njemu ovisi hoće li se to i dogoditi. Vrline nisu odvojene od ovog svijeta kao neke praslike ili ideje: one su mogućnosti koje svatko od nas može ostvariti, ovisno o našim odabirima koji će konačno oblikovati naš karakter i *habitus*. Naposljetku, energizam: ono što je bitno nije teorijsko spoznavanje vrline, već njeno ostvarenje. Ključno je postati i ostati dobar, a ne imati mogućnost za pukim razglabanjem o sretnom životu. Ovdje se radi o praktičnom cilju, a ne o teorijskom znanju.

Pojam vrline u antičkoj se Grčkoj koristio i u izvanmoralnom smislu: ono što je dobro kvalitetno obavlja svoju funkciju i time ispunjava svoju svrhu. Kada govorimo o moralnim vrlinama, bitno je reći kako je Aristotel smatrao da ih ljudi ne posjeduju po svojoj naravi: ono što posjedujemo su određeni kapaciteti za njihovo ostvarenje te je nužno kroz valjani odgoj ojačati kvalitete koje će, upornom vježbom i ponovljenim donošenjem pravilnih odluka, izgraditi dobar karakter, dobar ljudski *habitus*. Ovime se pokazuje kako naši čini i odabiri

⁴ Senković, Ž. (2011). *Aristotelova Etika*. Osijek: Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera U osijeku, Filozofski fakultet.

⁵ Senković, Ž. (2011). *Aristotelova Etika*. Osijek: Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera U osijeku, Filozofski fakultet.

dovode do jednakih stanja: ponašamo li se pravedno, izgradit ćemo se u pravedne ljude koji će u svakoj svojoj odluci slijediti *logos* te odražavati umjeren, kvalitetan karakter. Cilj je etike konkretizirati ono opće te ga primjeniti na svakoj danoj situaciji: moralno se znanje ne može prethodno naučiti, kao što je slučaj kod tehničkog znanja gdje predmete gradimo po prethodno usvojenim nacrtima i smjernicama, već je nužno u svakoj pojedinoj situaciji razbrati što je pravilno za baš tu konkretnu situaciju te postupiti u skladu s tim. Potrebno je pronaći sredinu. Vrlina je stanje (*hexis*) i cilj našeg djelovanja ne može i ne smije biti posjedovanje vrline, već konstantno postupanje u skladu s njom. Kako je to sročio Senković:

“...da bi se poznavala bit nečega, treba poznavati njegov *ergon*, radi čega što jest.”⁶ Razmotrimo sada slijedeće pitanje: znači li, ukoliko netko postupi u skladu s vrlinom ali bez znanja, hotimice ili 'slučajno', da taj pojedinac i posjeduje vrlinu? Aristotelov je odgovor – ne. Kako bismo za nekoga mogli reći da posjeduje vrlinu, on mora postupati u skladu s njom voljno i 'namjerno', postupajući ispravno i znajući da upravo tako treba postupati.

“Kako neki koji čine pravedne stvari ipak nisu sami pravedni (poput onih što čine stvari naložene zakonom, bilo nehotice, bilo iz neznanja, bilo zbog čega drugog, a ne zbog samih tih stvari), ti čine stvari koje treba i koje treba činiti valjan čovjek, isto tako, čini se, postoji i stanje u kojem čovjek može izvršavati pojedine čine da bi bio dobar, naime: mora te čine izvršiti prema izboru i radi njih samih.”⁷

Onaj koji čini dobro mora znati da postupa na ispravan način te tako postupati na temelju svog vlastitog izbora. No, ni to nije dovoljno da bismo za nekog rekli da posjeduje vrlinu: naime, jedan dobar čin ne čini nas dobrim. Kako bismo zaista posjedovali vrlinu, naši odabiri moraju uvijek biti dobri. Dobra osoba pokazuje pravilno izgrađen karakter koji je takav upravo zbog neprestanog, uvijek ponavlanog pravilnog izbora. Bitno je spomenuti kako se Aristotelova etika ne bavi samo 'dobrim djelovanjem', već i 'dobrim osjećanjem', što znači da će se u našem djelovanju u nama pobuditi i pravilna emocionalna reakcija. Ovdje, opet, ključnu ulogu igra odgoj mladeži o kojem ćemo reći koju riječ više nakon pregleda pojma sredine te odnosa pojedinca i *polis*.

⁶ Senković, Ž. (2011). *Aristotelova Etika*. Osijek: Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera U osijeku, Filozofski fakultet.

⁷ *EN* I,5 1095b 32.

3. Sredina

Ključan pojam za razumijevanje cjeline Aristotelovog etičkog nauka jest pojam sredine. Kako smo već napomenuli, ova se sredina nikako ne smije tumačiti kao aritmetička sredina ili puka osrednjost, već kao najbolji mogući odabir u danoj situaciji. Ukoliko bi se tumačila kao aritmetička sredina, ona bi za svakog pojedinca i u svakoj situaciji bila jednaka. U čitavom je etičkom nauku Aristotela naglasak opetovano stavljen na pojedinca kao činitelja i konkretnu situaciju u kojoj donosi odluku i djeluje – upravo u toj individualizaciji leži i 'tajna' učenja o sredini: ona se 'oblikuje' u konkretnoj situaciji u konkretnom postupku individualca koji djeluje. Svaki pojedinac traži sredinu u odnosu prema sebi.

U drugoj knjizi Nikomahove Etike pronalazimo autorovo razlikovanje aritmetičke sredine i one koja se odnosi spram pojedinca:

“U svemu što je neprekidno i djeljivo može se uzeti ili više ili manje ili jednako, i to bilo u samoj stvari, bilo u odnosu prema nama. Jednako je sredina između suviška i manjka. U samoj stvari sredinom nazivamo ono što je jednako udaljeno od oba kraja, što je jedno i isto svima ljudima; a u odnosu prema nama, ono što nije ni suvišak ni manjak, koje opet nije ni jedno ni isto svim ljudima.”⁸

Moralna se, dakle, vrlina ostvaruje kao sredina u odnosu spram pojedinca i to između dvaju poroka, manjka i viška. Primjerice, vrlina se hrabrosti ostvaruje kao prava mjera u odnosu na krajnosti kukavičluka i nesmotrenosti; darežljivost se ostvaruje kao sredina između škrtosti i rasipnosti; umjerenost jest pravilna mjera u odnosu na užitke (primarno one tjelesne prirode) i tako dalje: svaka pojedina moralna vrlina ostvaruje se kao sredina, prava mjera u odnosu na dvije oprečne krajnosti.

“Dakle, krepost je stanje s izborom, zapravo srednost u odnosu prema nama, a određena načelom, naime onim kojim bi je odredio razborit čovjek. Ona je srednost između obaju poroka, onoga prema suvišku i onoga prema manjku; a i zbog toga što poroci ili ne dostižu ili premašuju potrebnu mjeru u čuvstvima i djelatnostima, dok krepost i nalazi i izabire sredinu. Otuda, prema bivstvu i odredbi koja govori što je ona u biti, krepost je srednost, ali prema najboljem i pravednom, ona je krajnost.”⁹

⁸ EN, II, 6, 1106 a 26-32.

⁹ EN II, 1106b8-b23.

4. Odnos pojedinca i polisa te odgoj mladih

3.1 Pojedinaac – polis

Čovjek je po svojoj naravi političko, socijalno biće (*zoon polition*) te je usmjeren ka ostvarenju dobrog života u zajednici s drugima. Kvalitetan i uspješan život pojedincu je moguće ostvariti jedino u moralno dobroj zajednici, *polisu*. Članovi moralno dobre zajednice i sami će biti takvi: moralno dobri ljudi činit će i svoju zajednicu takvom te obratno, moralno dobra će zajednica graditi i svoje članove u moralne i stabilne osobe. Kako kaže Kovačić:

“Dobro države i dobro konkretnog pojedinca isto je dobro, no ne u smislu podvrgavanja pojedinačnih sudbina ciljevima nekakve od čovjeka otuđene organizacije, apstraktnog kolektiviteta, već upravo tako da isti život nužno biva najbolji i svakomu pojedinom od ljudi i zajednički i državama i ljudima.”¹⁰

Ovdje je vidljiva veza etike i politike: ono najbolje ozbiljuje se u najboljoj zajednici, tj.: *polisu*. *Polis* je prvotniji od doma ili pojedinca. Potvrdu za to nalazimo u *Politici*:

“Po naravi je pak prvotniji grad negoli dom i svaki pojedini od nas. Jer cjelina je nužno prvotnija od dijela.”¹¹

3.2 Mladi i odgoj

Etika, ili moralna filozofija, nije od velikog značaja mladima i nezrelima, onima koji još nemaju izgrađen dobar *habitus*. Samim time, oni niti ne mogu snositi moralnu odgovornost za svoje postupke. Bitno je kroz pravilan odgoj naučiti ih kontrolirati svoje strasti, ne dopustiti da ih one vode u odlukama. Ta se uloga mora prepustiti *logosu*. Kako se to postiže? Ustrajnom vježbom i pravilnim odlučivanjem, pronalaskom sredine između krajnosti: čak i dok ne razumiju zašto je određeni čin dobar a drugi loš, upornim odabirom onoga dobrog njihov se *habitus* oblikuje i priprema ih za samostalno donošenje valjanih odabira, koje će s vremenom preći u naviku i izići na svjetlo razumijevanja. Navikavanjem na ispravne odluke, u kojem

¹⁰ Kovačić, S. (2006). Etičnost politike u Aristotela. *Filozofska istraživanja*, Vol. 26 No. 2. 464

¹¹ *Pol.* I, 1253a20-a21.

procesu glavnu ulogu imaju roditelji i odgajatelji, mladi će s vremenom naučiti i koje su pravilne emocionalne reakcije na određene situacije, što je, kako smo već rekli, jednako važno kao i dobro djelovati. Ipak, odgoj, saznajemo od Aristotela u X. knjizi *Nikomahove Etike*, nije nužan samo mladeži, već je potreban i kod odraslih, formiranih ljudi. Iako su moći odgoja uvelike umanjene kako napredujemo na stazi života, ipak postoje određeni zakoni koji su tu kako bi regulirali i usmjeravali ponašanje 'odraslih':

“No vjerojatno i nije dostatno da ljudi samo dok su mladi primaju dgoj i ispravnu naobrazbu, ngo i kad postanu muževi trebaju se trsiti oko tih stvari i navikavati se na njih; pa bi nam zbog toga trebali zakonom općenito cijeloga života.”¹²

Za sada ćemo o odgoju reći samo toliko, a zakona i njihove bitnosti dotaknuti ćemo se ponovo nešto kasnije prilikom rasprave o vrlini pravednosti.

¹² *EN X,9 1180a 1-3.*

5. Odredba Hexisa i Prohairesisa

4.1 Hexis

Vrlina je *hexis* koji treba razumijeti u smislu *energeie* između imatelja i onog imanog (posjedovanje ne u pasivnom, već aktivnom obliku) te u smislu dispozicije, načina na koji je nešto disponirano: dobro ili loše. Dispoziciju moramo razlikovati od stanja: stanja su dugotrajnija dok su dispozicije promjenjive. Stanja podrazumijevaju isključenje česte promjene, određenu stalnost i predstavljaju ono što u govoru nazivamo 'jakim' ili 'izgrađenim' karakterom. S druge strane, dispozicije su promjenjive te variraju u određenim situacijama: ovisno od kvalitete aktivnosti, takav će biti i *hexis*; loša *hexis* kvari našu narav dok ju dobra poboljšava, usavršuje. Senković zaključuje kako je

“...cilj svake aktivnosti razviti takvu *hexis* kao dobru dispoziciju duše, odnosno naviku ispravnog postupanja koja je cilj, ali i pokretač.”¹³

4.2 Prohairesis

Ova dijanoetička vrlina, opisana kao praktična razboritost, predstavlja 'glas' onog *logosnog* u nama te igra ključnu ulogu u pronalasku sredine među krajnostima kao najboljeg mogućeg odabira u danoj situaciji te, u konačnici, u konstituciji moralnih vrlina. *Prohairesis* omogućuje pravilan odabir među brojnim mogućnostima koje nam se nude. Bitno je razumjeti da se djelovanje *prohairesisa* ograničava samo na ono što je zaista ostvarivo: možemo željeti i neke nerealne stvari (mogu željeti dobiti zgoditak na lotu), ali one nikako ne mogu i nisu objekti našeg odlučivanja. Ne možemo imati *prohairesis* o zgoditku na lotu. Također je bitno razumijeti da su objekti naše želje određene svrhe, ali mi odlučujemo samo o sredstvima koja će nas do te svrhe dovesti. Drugim riječima: *causa finalis* je van naše mogućnosti odlučivanja – ona spada u sferu naše želje, a naši (pravilni) odabiri sredstava i puteva ka toj svrsi, pronalazak sredine, ono je na što mi zaista možemo utjecati. Nasuprot *causa finalisu*, *prohairesis* jest *causa efficiens* (djelatni uzrok) naših postupaka. Ipak, naš se karakter ne oblikuje odlukama već djelovanjima. Bitno je razabrati koja je odluka ispravna te postupiti u skladu s tom odlukom.

¹³ Senković, Ž. (2011). *Aristotelova Etika*. Osijek: Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera U osijeku, Filozofski fakultet.

Aristotel nam daje odredbu *prohairesisa* koja nam znatno pomaže u razumijevanju navedenog termina kada u III. knjizi *Nikomahove Etike* kaže da se on tiče “onih stvari koje su u našoj moći”.¹⁴ Valjan čovjek s dobrim izgrađenim *habitusom* u svakoj situaciji prosuđuje ispravno i djeluje u skladu s tom prosudbom. Moguće je donijeti krivu prosudbu, učiniti grešku u odlučivanju, a to se događa zbog elementa užitka jer, kako Aristotel kaže:

“...zbog užitka činimo ružne stvari, a zbog bola se uzdržavamo od lijepih. Stoga, kako Platon kaže, trebali bismo se već od djetinjstva odgajati tako da osjećamo radost i bol kakotreba, jer to je pravi odgoj”.¹⁵

U zaključku ove rasprave o *prohairesisu* citirat ću, još jednom, Senkovića koji u svojoj *Aristotelovoj Etici* zaista pogađa srž Aristotelovog učenja te nam na jedan jednostavan, a opet stručan način približava Filozofu učenje:

“Najljudskija reakcija jest ona koja je vođena ispravnom *prohairesis*, i nema dobrog moralnog djelovanja bez nje. Osobna *prohairesis* uvijek otkriva pojedinčev moralni karakter, svrhe koje sebi postavlja, tj. je li krepostan, poročan, nerazuman neuzdržan ili štogod drugo. Ona je izraz izgrađene ljudske naravi.”¹⁶

¹⁴ *EN* III,3 1113a 10-11.

¹⁵ *EN* II,3 1104b-13.

¹⁶ Senković, Ž. (2011). *Aristotelova Etika*. Osijek: Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera U osijeku, Filozofski fakultet.

6. Pojedine moralne vrline

Aristotel u VI. knjizi Nikomahove Etike kaže da se vrline ne mogu odvajati jedne od druge. Naime, netko može, kako to oprimjeruje i Senković¹⁷, biti hrabar bez posjedovanja ostalih kvaliteta: ali u tom slučaju ne govorimo o moralnim, već naravnim, prirodnim vrlinama. Ukoliko posjedujemo razboritost, samim time posjedujemo i ostale vrline.

“Stoga je prema rečenome jasno da se ne može biti poglavito dobar bez razboritosti, niti pak razborit bez ćudoredne kreposti. Time bi se mogao razriješiti i dokaz kojim bi tkogod prgovorio da se kreposti razdvajaju jedne od drugih, jer isti ćovjek nije od naravi nadaren za sve kreposti, tako te je jednu stekao dok druge još nema. Takvo je što moguće što se tiće naravnih kreposti, ali nije moguće što se tiće onih prema kojima se ćovjek naziva dobrim uopće. Jer s prisutnom jednom, razboritoću, bit će prisutne i sve ostale.”¹⁸

Sada ćemo proučiti pojedine moralne vrline, ali ćemo se ograničiti samo na neke od njih, koje smatramo najvažnijima, naime: pravednost, prijateljstvo i hrabrost.

5.1 Pravednost

Kako su sve vrline sredine, tako je i s pravednoću: pravedno postupa onaj koji pogađa sredinu između nanošenja nepravde i trpljenja iste, drugim riječima, niti nanosi nepravdu drugima niti dopušta da ju drugi nanose njemu. Pravedno znači jednako raspoređeno: ukoliko nije tako, jedna strana dobiva premalo, a druga previše. Za razliku od drugih vrlina, pravednost je suprotstavljena samo jednom ekstremu, naime nepravilnoj raspodjeli. Nepravedna je raspodijela, pa samim time i nepravedno ponašanje, motivirano pohlepom i to saznajemo iz slijedećeg navoda:

“...ako je (onaj koji razdjeljuje) znajući odlučio nepravedno, onda sam hlepi za većim dijelom bilo zahvalnosti bilo odmazde. Onaj tko je zbog toga nepravedno odlučio ima više nego što mu pripada.”¹⁹

¹⁷ Senković, Ž. (2011). *Aristotelova Etika*. Osijek: Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera U osijeku, Filozofski fakultet.

¹⁸ EN VI, 13 1144b 30.

¹⁹ EN V,9 1137a 1-3.

Bitno je primjetiti ovo 'znajući' jer je u svakom činu bitna i volja, naime da se zna što se čini, da se ne postupa iz neznanja, kako kod dobrih tako i kod loših čina. Voljno je ono

“...čemu je počelo u samom počinitelju, koji zna sve pojedinosti svoje djelatnosti”.²⁰

Kada govorimo o (ne)pravednosti na umu moramo imati i pojedinčevo odnošenje spram zakona koji se, kako je to izrekao Kovačić, pojavljuju

“...u horizontu polisa kao građanskog odnošenja – u političkom horizontu u kojem slobodni i jednaki ljudi žive zajednički radi samodostatnosti.”²¹

Ovdje na umu moramo imati pretpostavku da zakoni postoje kako bi osigurali pravednost, jednakost među suučesnicim u zajednici.

“Nakana zakona je dobro cijele društvene zajednice.”²²

Zakoni, prema Aristoelovom shvaćanju, postoje kako bi promovirali vrline te grdili poroke. Naime, onaj tko poštuje zakon pravedan je, dok obrnuto, onaj koji zakon krši nepravedan je:

“Čini se da je nepravedan i onaj tko je protuzakonit i tko je pohlepan i tko je 'nejednak' te je očito da će pravedan biti onaj tko je zakonit i 'jednak'.”²³

Pravednost i zakoni kao njezino utjelovljenje u zajednici ima cilj određenja ispranog društvenog (političkog) poretka. Dalje, treba napomenuti kako Aristotel razlikuje pravedno kao načelo pravednosti te pravednost kao konkretni način djelovanja u danoj situaciji. Govoreći o potonjoj, pravednosti u konkretnoj situaciji, Aristotel ju dijeli na diobenu ili distributivnu i ispravljачku. Diobena je pravednost ona koja unutar zajednice raspodjeljuje dobra, dok je zadatak ispravljачke pravednosti reagirati na nepravednu raspodjelu, bez obzira na ugled osoba, ispraviti ju te kazniti nepravednu stranu na odgovarajući način. Kod ispravljачke je pravednosti bitna jedino nanesena šteta te uravnoteženje iste.

²⁰ EN, III, 1, 1111 a 22 - 24

²¹ Kovačić, S. (2006). Etičnost politike u Aristotela. *Filozofska istraživanja*, Vol. 26 No. 2. 470.

²² Tadić, I. (2003). Ogled o Aristotelovoj etici (I.). *Crkva u svijetu : Crkva u svijetu*, Vol. 38 No. 3, 363.

²³ EN V,1 1129a 31-34.

“Ako je jedan ranjen a drugi je ranio, ili je jedan ubio a drugi je ubijen, onda su trpljenje i djelovanje nejednako razdijeljeni, pa sudac nastoji kaznom izjednačiti oduzimajući od dobitka”²⁴

Uloga je sučeva ispraviti nepravednu situaciju, ali nikako se ne smije dopustiti da sudac ili vladar u obliku osobe vlada zajednicom. Ljudi, stječući status moćnika, nerijetko postaju silnici, nepravednici. Aristotel kaže:

“Zbog toga ne dopuštamo da vlada čovjek nego načelo, jer on to čini poradi sebe i postaje samosilnik.”²⁵

U *Politici* nalazimo još jednu potvrdu ovoga:

“...tko dakle nalaže vladavinu zakona, čini se kako nalaže vladavinu samih boga i uma”²⁶

Promotrimo sada vrlinu prijateljstva.

5.2 Prijateljstvo

U razmatranju prijateljstva, Aristotel ju ne stavlja između dvije oprečne krajnosti, što je slučaj kod drugih moralnih vrlina. Ona je vrлина koja se očituje u odnosu spram drugoga. Ali, kako bi se razvilo prijateljstvo prema drugima, čak i sama sposobnost osjećaja prijateljstva spram drugog, nužno je razviti prijateljstvo prema samome sebi i to na pravilan način. To znači da će onaj umni, logosni dio u nama nadvladati naše strasti. U provitvnom dolazi do pogrešne ljubavi spram sebi, dopuštamo da nas strasti 'vode' i usmjeravamo se na tjelesne užitke i bogatstvo.

U razmatranju o prijateljstvu postavlja se jedno logično pitanje: kakva je situacija u odnosu spram robova? Može li se voljeti roba? Ovdje treba napomenuti da je izrazito bitno shvaćati Aristotelove riječi u duhu vremena u kojem je živio: danas se na robovlasništvo gledao kao na nešto zlo, čak i bolesno, no u ono vrijeme robovi su bili sastavni dio života i ljudske zajednice. No, vratimo se našem pitanju. Aristotel odgovara u VIII. knjizi Nikomahove Etike:

²⁴ EN V,4 1132a 7-10.

²⁵ EN V,6 1134b.

²⁶ *Pol.* III, 1287a28-a32.

“Prema njemu kao prema robu nema prijateljstva, ali ima kao prema čovjeku. Jer čini se da postoji ono što je pravedno u svakom čovjeku naprama bilo komu tko može sudjelovati u zakonu i sporazumu; a isto tako i prijateljstvo, onoliko koliko je dotičnik čovjek.”²⁷

Aristotel, vidimo, uspijeva gledati 'dalje' od etikete roba te ispod površine neslobodnog pojedinca ipak vidi ljudskost, čovječnost koju se napokon, može voljeti.

Prijateljstvo među ljudima nužno je za egzistenciju u zajednici, ali ne samo to – prijateljstvo je i lijepo. Gdje god se dogodi privlačenje među ljudima, događa se prijateljstvo, događa se *philia*. Prijateljstvo nam daje utočište i potporu u teškim trenucima i sreću i smijeh u veselim. Nitko ne želi živjeti bez prijatelja.

“Naime, nitko ne bi izavrao živjeti bez prijatelja, pa čak kad bi imao sva ostala dobra. I oni koji su bogati, i koji su na visoku položaju i koji vladaju, tima čini se još najviše treba prijatelja; jer kakva je korist od takvog blagostanja lišena dobročinstva, koje se najviše primjenjuje i najpohvalnije je prema prijateljima? Ili kako da se blagostanje zaštiti i uščuva bez prijatelja? Jer što je ono više to je i nepostojanije. A u oskudici i u ostalim nevoljama misli se kako su prijatelji jedino utočište.”²⁸

Bitno je razlikovati 'pravo' prijateljstvo od onog koje se događa zbog korisnosti ili ugode. Ova su prolazna i tu su zbog nečeg izvanjskog, dok se pravo, istinsko prijateljstvo događa, čini se, samo među dobrim ljudima, moralno vrijednima. Do nje dolazi kada 'volimo' karakter, *habitus* drugoga, kada u drugome vidimo svoje 'drugo ja'.

Raspravu o prijateljstvu zaključit ćemo podjelom samo *philiae*. Naime, prijateljstvo se dijeli na:

- 1) Roditeljsko prijateljstvo koje je temeljna obiteljska veza između roditelja i djece.
- 2) Bratsko prijateljstvo koje se također zasniva na krvnoj vezi i ojačava zajedničkim interesima i životom.
- 3) Bračno prijateljstvo među supružnicima za čije su jačanje napotrebna djeca, čijom će se egzistencijom ponovo stvoriti roditeljsko prijateljstvo i
- 4) Prijateljstvo, ili veza, između gospodara i roba gdje je nužno roba, kako smo već spomenuli, gledati kao čovjeka, jer prema robu kao robu prijateljstva nema.

Recimo sada koju riječ o hrabrosti.

²⁷ EN VIII,11 1161b5-8.

²⁸ EN VIII,1 1155a 5-12.

5.3 Hrabrost

Vrlina hrabrosti predstavlja sredinu između smjelosti i straha, nesmotrenosti i kukavičluka. Najbolje se očituje u situacijama u kojima nam prijete smrt, a takve su najčešće u ratu. To ne znači da se hrabar može biti samo i isključivo u ratnim situacijama, već je tamo najizraženija i najprepoznatljivija. Ono što najviše određuje pojedinčevu hrabrost i posjedovanje ove vrline jest njegovo odnošenje spram straha. Ne radi se o tome da hrabar čovjek ne doživljava strah ili neka druga čuvstva, već o tome da ih osjeća kontrolirano i svrhovito. Vrlina hrabrosti leži u kontroli i ograničenju strasti. Tadić kaže:

“Onaj tko se svega boji strašljivac je, jer se boji onoga čega se ne treba i kako ne treba. On griješi per defectum u odnosu na hrabrost kao sredinu. Samoubojstvo, kojemu razlog može biti siromaštvo, ljubav ili nešto bolno, nije značajka hrabra čovjeka nego bojažljivca, "jer je slabost bježati od nevolja, i takav se ubija ne zato što je to lijepo, nego da izbjegne zlo”²⁹

“Onaj tko je hrabar neustrašiv je kao čovjek. Dakle, on će se plašiti takvih stvari, ali će ih podnijeti kako treba i kako načelo nalaže, a radi onoga što je lijepo, koje i svrha kreposti.”³⁰

Ono najlijepše što čovjek može 'doživjeti' jest lijepa smrt: hrabar odlazak s ovog svijeta u situaciji rata. Kao i kod prijateljstva, i kod vrline hrabrosti postoji podjela, ovaj put na pet vrsti:

- 1) Građanska hrabrost najbliža je istinskoj hrabrosti i očituje se u ratu i bitci. Motivi građanske hrabrosti su čast i slava.
- 2) Profesionalna hrabrost nije istinska hrabrost jer ne žudi za moralnom ljepotom već za nekim izvanjskim ciljem, kao što je slučaj kod vojnika – plaćenika.
- 3) Fizička hrabrost ili srdžba najanimalniji je oblik hrabrosti i pokazuje se u situacijama u kojoj je pojedinac ljut, srdit, te ju očituje nedostatak razboritosti (*prohairesisa*), vođenje emocijama i strastima.
- 4) Hrabrost samopouzdanja nalikuje na opijenost i rezultat je prijašnjih uspjeha. Ovaj oblik hrabrosti nije prava hrabrost jer nerijetko 'samopouzdan hrabri' bježe kada se njihovi proračuni pokažu neistinitima. Istinski hrabri nikada ne bježe.

²⁹ EN, III, 7, 1116 a 14-15.

³⁰ EN III, 7 1115b 10-13.

- 5) Hrabrost iz neznanja bliska je prethodnoj vrsti ali još i gora jer, prema Aristotelu, učesnici u ovoj vrsti hrabrosti nemaju dostojanstva. “Odmah se odluče na bijeg za razliku od samopouzdanika koji izdrže neko vrijeme.”³¹

Istinski hrabar pojedinac razborito promišlja situaciju i ne dopušta strahu ili srdžbi preuzimanje kontrole nad njegovim ponašanjem. Pet gore navedenih oblika hrabrosti nisu 'istinska' hrabrost.

³¹ Senković, Ž. (2011). *Aristotelova Etika*. Osijek: Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera U osijeku, Filozofski fakultet.

7. Zaključno

“...vrlina je sredina, ali prema onom što je najbolje i što je dobro, vrlina je *akrotes* (vrhunac).”³²

Vrlinu ne određuje samo intelektualno znanje koje bi naglašavali Sokrat ili Platon, već djelovanje – nužno je znati što je dobro, ali još je važnije dobro djelovati. Aristotel sustavno stavlja naglasak upravo na ovo djelovanje kao ono što je bitno u određenju dobrog djelovanja, a samim time i dobrog pojedinca te konkretiziranje općeg u konkretnoj situaciji. U konkretnoj se situaciji određuje što je ispravno za upravo tu danu situaciju te taj ispravni odabir predstavlja sredinu, optimalno najbolji odabir između nepoželjnih krajnosti. Svatko od nas sam pronalazi tu sredinu za sebe te prosuđuje što je ispravno, takoreći, ispravnost jest u konkretnom pojedincu u konkretnoj situaciji.

“Prema Aristotelu ono što je ispravno i prikladno ima se činiti radi sebe samoga (a ne zbog užitka ili koristi, kako pokazuje u raspravi o *philia*, primjerice)”³³

Ukoliko bismo pokušali izložiti naputke za postizanje blaženog života bazirajući se na Aristotelovom shvaćanju, smjernice bi išle otprilike ovako: pronaći sredinu u konkretnoj situaciji koristeći se moći *prohairesisa*, postupiti pravilno (u skladu sa sredinom koju smo pronašli u odnosu na sebe) te nastaviti postupati upravo tako. S vremenom će pravilno postupanje ući u 'naviku', 'naučiti' ćemo kako odabrati sredinu u skladu sa samim sobom te, naposljetku, postići vrlinu.

Na samom ćemo kraju ovog prikaza još jednom staviti naglasak na povezanost pojedinca i polisa: ono etičko je nerazdvojivo od onog političkog i svatko tko sudjeluje u životu zajednice snosi odgovornost za njeno pravilno oblikovanje.

³² EN II,6 1107a 6-8

³³ Senković, Ž. (2011). *Aristotelova Etika*. Osijek: Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera U osijeku, Filozofski fakultet.

8. Popis referenci

Aristotel, *Nikomahova Etika*. Zagreb: Globus, Sveučilišna naklada Liber. 1988. Preveo: Tomislav Ladan.

Aristotel, *Politika*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, 1992. Preveo: Tomislav Ladan

Kovačić, S. (2006). Etičnost politike u Aristotela. *Filozofska istraživanja*, Vol. 26 No. 2.

Senković, Ž. (2011). *Aristotelova Etika*. Osijek: Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera U osijeku, Filozofski fakultet

Tadić, I. (2003). Ogled o Aristotelovoj etici (I.). *Crkva u svijetu : Crkva u svijetu*, Vol. 38 No. 3